

Prof. dr hab. Danuta Gabryś- Barker
Uniwersytet Śląski
Instytut Językoznawstwa
Sosnowiec

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Borkowskiej
pt. *Senior learners' in-class willingness to communicate in English*

Rozprawa doktorska mgr Anny Borkowskiej p.t. *Senior learners' in-class willingness to communicate in English* („Gotowość osób starszych do komunikowania się w języku angielskim podczas grupowych zajęć językowych”) jest przykładem pracy naukowej, której źródłem jest doświadczenie glottodydaktyczne Autorki w pracy z uczniem seniorem. Myślę, iż podstawą powstania tej rozprawy jest też jej osobiste przekonanie, jak istotna jest wiedza w tym kontekście. Obejmuje ona zagadnienia związane z charakterystyką starzenia się w jej różnych aspektach, między innymi psychologicznych, socjologicznych czy kognitywnych. Jest to wiedza teoretyczna wzbogacona o doświadczenia innych, zarówno naukowców, jak i praktykujących glottodydaktyków. Myślę, że rozprawa ta powstała z pasji mgr Borkowskiej do jej pracy nauczyciela języka angielskiego w grupie seniorów, ale jednocześnie i jej świadomości wyzwań, jakie ona stawia. Jak podkreślają badacze, niewiele wiemy jeszcze o tym konkretnym kontekście tak dydaktycznym, jak i badawczym. Chwalebny zatem jest taki dobór tematu i chęć sprostania wyzwaniu jakie on stawia przed Autorką.

Rozprawa doktorska autorstwa p. mgr Anny Borkowskiej składa się z sześciu rozdziałów, w tym czterech teoretycznych, jednego empirycznego i jednego będącego podsumowaniem i oceną rozprawy, bibliografii, sześciu załączników i streszczenia w języku angielskim i polskim. Jako całość, obejmuje 280 stron, z czego 219 stron stanowi sama treść rozprawy. Niezwykle bogata jest bibliografia dołączona do pracy, jest to bowiem ponad 400 tekstów źródłowych. Załączniki obejmują opis projektu badawczego na poszczególnych jego etapach oraz instrumenty badawcze zastosowane w przedstawionej części empirycznej.

Pracę rozpoczyna krótki *Wstęp / Introduction*, w którym Autorka uzasadnia wybór tematu badawczego, jako mało zbadanego, a istotnego w obecnej sytuacji demograficznej i globalizacyjnej, nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Odnosi się również, jak wspomniałam wcześniej, do własnych doświadczeń pracy nauczyciela glottodydaktyka w grupie uczniów senioralnych. Autorka przedstawia tu również przegląd treści poszczególnych rozdziałów rozprawy.

Rozdział I zatytułowany *The characteristics of third age learners* (str. 13-51), stanowi obszernie wprowadzenie do tematu poprzez przedstawienie zawilosci terminologicznych związanych z samym pojęciem senior oraz ze zmianami zachodzącymi w procesie starzenia się. Autorka przedstawia tu cały wachlarz terminów stosowanych w literaturze przedmiotu, zarówno w źródłach teoretycznych z różnych dziedzin, jak i w odniesieniu do kontekstu edukacji językowej. Sama przyjmuje termin *third age* (trzeci wiek), ale stosuje go wymiennie np. z terminem *senior*, czy *older adult*, jednocześnie podkreślając iż samo pojęcie wieku jest wielowymiarowe, obejmuje bowiem wiek chronologiczny, społeczny, biologiczny, a także psychologiczny. Już sam ten fakt wskazuje na kompleksowość pojęcia wieku senioralnego, a tym samym wskazywać może na wysoce prawdopodobną różnorodność występującą w tej grupie wiekowej. Autorka stara się jednak ukazać pewne cechy wspólne dla tej grupy wiekowej poprzez bardzo szeroko omówione zmiany związane z procesem starzenia się, zarówno w obrębie zmian biologicznych, kognitywnych i neurologicznych, jak i co bardzo istotne, społeczno-psychologicznych. Efekty tych zmian zostały przedstawione również w pewnym stopniu w kontekście uczenia się (języków). Bardzo dobrze omówione zostało pojęcie rezerwy poznawczej (ang. *cognitive reserve*) oraz funkcji kognitywnych w wieku trzecim z podkreśleniem pozytywnej roli, jaką odgrywa uczenie się języka obcego w wieku starszym dla funkcji kognitywnych, a co za tym idzie lepszego funkcjonowania. Przedstawione teorie są dobrze uzasadnione w oparciu o dostępne teksty źródłowe. Doktorantka wykazała się tu wielodyscyplinową znajomością nie tylko podstawowych teorii, ale także najnowszych badań empirycznych polskich i zagranicznych odnoszących się do uczenia się i nauczania języka obcego seniorów. To niezwykle istotne, że zauważony został duży wkład polskich badaczy w dziedzinie, która tak naprawdę dopiero teraz stawia pierwsze kroki (m.in. A. Jaroszewska, A. Niżegorodcew, D. M. Grotek, M. Derenowski) . Szkoda może tylko, że niektóre z tych badań zostały potraktowane trochę skrótowo i jedynie wspomniane, dla przykładu rozwijanie świadomości uczenia się seniorów podczas treningu

uczenia się, (np. Grotek 2018). Bardzo interesująca jest część poświęcona stereotypom, zarówno tym pozytywnym, jak i negatywnym dotyczącym wieku senioralnego, choć przyznaję iż prezentacja ta nie jest zbyt spójna (kolejność argumentów teoretycznych i empirycznych). Dobrze byłoby uporządkować teorie i badania według jakiegoś schematu, na przykład najpierw omówić negatywne stereotypy (teoria, badania empiryczne), a następnie przejść do tych pozytywnych, które jak słusznie wskazuje Autorka, są tak istotne w tworzenie dobrostanu seniora, oraz w obu przypadkach odnieść je do procesu uczenia się języka obcego (o ile ten komentarz faktycznie powinien znaleźć się w rozdziale I, jakby wskazywał na to jego tytuł). Uważam również, że przedstawienie tabularyczne badań byłoby wskazane jako strategia ułatwiająca czytelnikowi syntezę wyników badań. Rozdział kończy się krótkim „streszczeniem”, choć jest to bardziej ogólna konkluzja i wskazanie jej implikacji. Podsumowując, rozdział napisany jest w sposób spójny, umiejętnie wykorzystując zebrane teksty źródłowe zarówno teoretyczne, jak i te raportujące badania empiryczne. Nie jest jednak całkiem jasnym, jakie było zamierzenie Autorki w odniesieniu do procesu uczenia się języków obcych na etapie opisu procesów senioralnych w tym rozdziale. Tytuł rozdziału wskazywałby na miejsce tego komentarza w tym rozdziale, jednak to rozdział kolejny jest poświęcony tej właśnie tematyce.

Rozdział II *Older adults' foreign language learning* (str. 52-88) rozpoczyna krótki komentarz przedstawiający zasadność prowadzenia kształcenia w wieku starszym, w którym Autorka podkreśla rolę społeczną jaką odgrywa edukacja seniorów w procesach ich aktywizacji, socjalizacji i integracji oraz rozwijaniu ich dobrostanu. Zapewne można by tu jeszcze bardziej uwypuklić rolę edukacji w dynamicznych procesach globalizacji związanej tak silnie z procesami migracyjnymi wymuszającymi na przykład kształcenie językowe. Dane statystyczne przedstawione w tym rozdziale, a dotyczące poziomu starzenia się społeczeństw pochodzą z samego początku wieku, być może więc zasadnym byłoby je uaktualnić, tym samym potwierdzając prognozowane tendencje demograficzne sprzed dwóch dekad. W rozdziale tym p. Doktorantka przedstawia i definiuje w sposób wystarczający pojęcia takie jak uczenie się przez całe życie (ang. *lifelong learning*), związane z powstaniem andragogiki i geragogiki, ze szczególnym uwzględnieniem krytycznej geragogiki języków obcych (ang. *critical foreign language geragogy*) i zaproponowanej przez polską badaczkę (Jaroszevska 2011) procesów uczenia się i nauczania języków obcych w grupie senioralnej, glottogeragogiki. Rozdział przedstawia również działalność Uniwersytetów Trzeciego Wieku, zarysowując różne ich modele, ale nie wchodząc głębiej w temat poprzez na przykład

ukazanie metod pracy, problemów, a zwłaszcza kompetencji wykładowców z zakresu glottogeragogiki. Najistotniejsza część rozdziału poświęcona jest charakterystyce seniorów uczących się języka obcego. Zawiera np. komentarz dotyczący motywacji i szeroko omówionych oczekiwań wobec kursu, nauczyciela, celów i metod nauczania. Jest to dobrze opracowany tekst, a Autorka wykazała się znajomością najnowszych opracowań teoretycznych i badań z tego zakresu. Myślę, że należałoby z tego tekstu wydzielić p. 6.2.3 (str. 56) jako osobny podpunkt dotyczący rekomendacji dla nauczyciela (tytuł przedstawiony jest trochę niejednoznaczny czy też wręcz trochę mylący - *Teacher recommendations on foreign language courses for senior learners*). Niemniej jednak jest to solidna prezentacja najistotniejszych zasad/rekomendacji glottogeragogicznych, popartych licznymi przykładami badań empirycznych. Jednym ze elementów omawianych jest konieczność diagnozowania przez nauczyciela oczekiwań ucznia seniora w formie analizy potrzeb. Myślę, że należałoby tutaj dodać jeszcze rolę historii uczenia się języków obcych i doświadczenia osobistego ucznia seniora. Jest to bardzo istotne z punktu widzenia roli, jaką odgrywa w procesie glottodydaktycznym i uczeniu się seniora transfer metody (ang. *transfer of training*), jak i transfer umiejętności (ang. *transfer of learning*), a tym samym wykorzystanie (bądź tworzenie) nawyków uczenia się (n. p. kognitywnych i meta-kognitywnych strategii uczenia się). Dyskusja przedstawiona w tym rozdziale w bardzo przekonujący sposób ukazuje jak edukacja językowa może przyczynić się do procesu t.zw *successful ageing* i tworzenia warunków dla seniora, których rezultatem będzie pozytywne doświadczenie życiowe poprzez tego rodzaju aktywność. Rozdział kończy podsumowanie (*Summary*), które tak jak w poprzednim rozdziale, nie jest w rzeczywistości podsumowaniem, a jedynie formą krótkich konkluzji wynikających z omówionych treści (*Concluding remarks?*).

Rozdział III *Willingness to communicate in the second language* (str. 89-133) to ostatni rozdział teoretyczny tej rozprawy. Poświęcony jest pojęciu podstawowemu dla badania empirycznego przedstawionego przez p. Doktorantkę w kolejnych rozdziałach, czyli gotowości komunikacyjnej w języku drugim/obcym. Ukazuje z perspektywy diachronicznej zarówno samo pojęcie, jak i narzędzia jego pomiaru poczynając od kontekstu języka pierwszego /rodzimego (McCroskey & Richmond 1987), kiedy to pojęcie gotowości komunikacyjnej traktowane było jako cecha wywodząca się z osobowości. Badania ówczesne ukazywały np. wpływ ektra i introwertyczności na jej poziom, jako jej głównych zmiennych wpływających na gotowość komunikacyjną. Po raz pierwszy pojęcie to pojawiło się w kontekście języka drugiego w pierwszym modelu Peter'a MacIntyre (1994) i badaniach

MacIntyre & Chronos (1996). P. Doktorantka w sposób szczegółowy opisuje ewolucję pojęcia. Prezentuje model piramidy autorstwa P. MacIntyre et al. (1998), który dokładnie opisuje w swojej pracy przedstawiając kolejne jego elementy behawioralne, kognitywne, społeczno-kulturowe, afektywne oraz osobowościowe. W rozdziale tym nie zabrakło też komentarza dotyczącego roli elementów kulturowych w rozumieniu tego, jak funkcjonuje gotowość komunikacyjna, co zilustrowane jest opisem podejścia Wen'a i Clement'a (2003) pracujących w innym kręgu kulturowym, niż t.zw. kultura zachodnia i ich krytyki modelu MacIntyre'a, P. Doktorantka prezentuje tutaj również bardzo szeroką gamę badań empirycznych nad gotowością komunikacyjną, począwszy od pierwszych studiów i narzędzi stosowanych w pomiarze (n.p. była to skala McCrosky'ego i jej adaptowana wersja do kontekstu języka drugiego z uwzględnieniem modelu osobowości Big Five). Rozumienie pojęcia gotowości komunikacyjnej przedstawione jest tutaj najpierw, jako przede wszystkim związane z cechami osobowości danej osoby. Kolejne przykłady badań i narzędzi jakie prezentuje w swoim przeglądzie Autorka, określone zostały, jako „zmiana dynamiczna” (ang. *dynamic turn*), jako iż traktują to pojęcie nie tylko w powiązaniu z cechami osobowości, ale o wiele szerzej. Za cytowanymi autorami (Kang 2005, Cao 2011, Zarrinabadi 2014, Eddy-U 2015), p. Doktorantka podkreśla, jak istotną rolę w opisie poziomu gotowości komunikacyjnej badanego odgrywają takie czynniki sytuacyjne, jak poczucie ekscytacji, bezpieczeństwa czy odpowiedzialności (za bycie zrozumianym) i rolę jaką w ich kształtowaniu odgrywa np. nauczyciel w klasie językowej. To bardzo istotne stwierdzenie, która ma przełożenie na badania przeprowadzone przez p. Doktorantkę przedstawione w dalszej części pracy. Przedstawiając wyniki badań empirycznych, opisuje różnorodność metod pomiaru, począwszy od tych ilościowych w pierwszych badaniach nad gotowością komunikacyjną, by następnie ukazać pewną ich ewolucję związaną z podejściem do samego pojęcia w kierunku metod jakościowych i mieszanych. Każde z tych podejść/metod zilustrowane jest odpowiednimi przykładami bardzo licznych i różnorodnych badań (Cao & Philp 2006, De saint-Leger & Storch 2009, MacIntyre & Legatto 2009, Peng 2014, Mystkowska-Wiertelak & Pawlak 2014, 2015, 2017, Gałajda 2017, Zhang et al. 2018). Każde z wybranych badań jest opisane i zanalizowane w dużych szczegółach. Być może dla celów większej przejrzystości, ich tabularyczne przedstawienie byłoby wskazane jako podsumowanie. Jednym z istotniejszych wyników badań, któremu Autorka poświęca dużo uwagi są zmienne sytuacyjne sklasyfikowane przez Zhang'a jako negatywne-pozytywne-obowiązek. Niewątpliwie motywacja, której poświęcony jest kolejny punkt rozdziału, to czynnik, który zarówno intuicyjnie, jak i empirycznie będzie miał wpływ na gotowość

komunikacyjną. Autorka dokonuje krótkiego przeglądu pojęcia motywacji i jej typów oraz wybranych badań ukazujących jej powiązanie z gotowością komunikacyjną (n.p. Yashima 2002, MacIntyre et al. 2003, Peng & Woodrow 2010). Innym czynnikiem uznanym przez Autorkę za istotny są pozytywne emocje. Wspomina nawet psychologię pozytywną, jako nowe podejście do nauczania/uczenia się języka drugiego/obcego. Niewątpliwie już pierwsze badania w tym zakresie ukazują jego efektywność (np. projekty badawcze prowadzone przez Gregersen & MacIntyre, Oxfrod, Mercer, a w Polsce przez Gabryś-Barker, Budzińską). Jedną z emocji pozytywnych jest odczuwanie przyjemności. To temat badawczy, który zyskuje coraz większą popularność wśród badaczy związanych z przyswajaniem języka drugiego/obcego/kolejnego (Dewaele & MacIntyre 2014, Jin & Dewaele 2018, a w Polsce, Mierzwa 2019). Również w odniesieniu do roli odczuwania przyjemności/zadowolenia z uczenia się języka (ang. *foreign language enjoyment*) i gotowości komunikowania, prowadzone są pierwsze badania (Khajavy et al., 2017, Baran-Łucarz 16, D'Orazi 2021). Ukazują one wpływ przyjemności, który jest pozytywny w kontekście gotowości komunikacyjnej, w przeciwieństwie do leku (językowego) (ang. *anxiety/foreign language anxiety*). Wydaje mi się iż należało przedstawić i to pojęcie, a w przeglądzie badań również uwzględnić prace empiryczne z tego zakresu. Podsumowując, rozdział III ukazuje duże odczytanie p. Doktorantki zarówno w zakresie prac teoretycznych dotyczących tematu gotowości komunikacyjnej, jak i prac badawczych z tego zakresu. Struktura rozdziału jest logiczna i spójna.

Rozdział IV *Research project design* (str. 134-209) poświęcony jest opisowi oraz prezentacji i analizie danych badawczych zebranych w 5 projektach, które łączy główne pole badawcze (WTC) oraz kontekst (studenci seniorzy z wybranych UTW). P. Doktorantka we wprowadzeniu do opisu stwierdza, iż projekt badawczy prezentuje badanie łączące ze sobą metody ilościowe oraz jakościowe (ang. *mixed methods*). Myślę, jednak że nie jest to w pełni poprawne stwierdzenie, jako że każde z badań jest w rzeczywistości osobnym projektem badawczym, nie zawsze z zastosowaniem metody mieszanej (np. badanie 1 i 5 są ilościowe). Rozdział rozpoczyna opis całości projektu i bardziej szczegółowe komentarze dotyczące poszczególnych badań. Obejmuje takie problemy jak motywacja, oczekiwania, potrzeby i pożądane cechy nauczyciela (badanie 1), gotowość komunikacyjna na lekcji ukierunkowanej na komunikację realizowaną przez różnego typu ćwiczenia (badanie 2), praca w parach i strategie komunikacyjne a gotowość do komunikowania się (badanie 3), poziom gotowości komunikacyjnej w pracy indywidualnej (prezentacja własna) oraz w interakcji z nauczycielem

(badanie 4) oraz korelacja pomiędzy gotowością komunikacyjną, a takimi czynnikami jak motywacja wewnętrzna, zadowolenie/przyjemność, otoczenie/kontekst oraz bliskość/dystans nauczyciela (badanie 5). Jest to dość szczegółowy opis (miejscami niezbyt jasny) i jego prezentacja podsumowująca w formie tabeli mogłaby w sposób logiczny i spójny ukazać całość projektu badawczego. Badanie 1 stanowi wprowadzenie do charakterystyki seniora w kontekście glottodydaktycznym. Poza prezentacją danych osobowych (gdzie pominięto niestety informacje dot. stanu aktywności zawodowej/emerytury uczestników), prezentacja danych jest tu szczegółowa. Dowiadujemy się o motywacjach i oczekiwaniach seniorów, poznajemy ich preferencje w odniesieniu do obszarów/umiejętności najistotniejszych dla nich w nauce języka obcego, jak również oczekiwania wobec nauczyciela. Najważniejszą konkluzją z tego badania jest to, iż seniorzy przede wszystkim zorientowani są na rozwijanie umiejętności porozumiewania się i komunikacji w języku obcym, a więc gotowość komunikacyjna jest jak najbardziej zasadnym tematem badawczym. To dobry wstęp i uzasadnienie do przeprowadzenia kolejnych, bardziej szczegółowych badań. Miejscami w analizie danych pojawiają się pewne niezgrabności/niejasności językowe, n. p. terminy budzące wątpliwości „substantial skill” (fig. 7), czy określenie „effortless skill” w odniesieniu do pisania. Również w dyskusji pojawiają się odniesienia do ról jakie odgrywa nauczyciel, nie jest to jednak odzwierciedlone w danych. W jakim stopniu odpowiedzi uzyskane przez p. Doktorantkę są charakterystyczne dla tej grupy wiekowej, a w jakim być może odnoszą się również do innych grup wiekowych? Na to pytanie można by odpowiedzieć poprzez porównanie z wybranymi przykładami innych podobnych badań. Kolejne badania (2-4) przeprowadzone na trzech różnych kilkunasto-osobowych grupach seniorów z różnych UTW w sposób szczegółowy odnoszą się do różnych czynników wpływających na poziom gotowości komunikacyjnej (jak wspomniałam wcześniej) mierzony na podstawie odpowiednio dobranych i adaptowanych do celów poszczególnych badań narzędzi. Autorka wykazała się tutaj dobrą ich znajomością. Są to skale (np. Class Environment Scale – Fraser et l. 1996) oraz kwestionariusze (np. Peng 104, Galajda 2017). Szczególnie ciekawe wydaje mi się badanie 2, które w swoim zamyśle ukazuje dobrze dobrane ćwiczenia komunikacyjne tematycznie powiązane (wakacje i doświadczenia z tym związane) - od burzy mózgów poprzez opis obrazka, zadawanie pytań i udzielanie odpowiedzi, odpowiedzi na pytania nauczyciela. Każde z tych zadań zostało ocenione w odniesieniu do poziomu gotowości komunikacyjnej, ukazując wyższy poziom gotowości komunikacyjnej w interakcjach w parach niż w bezpośredniej interakcji z nauczycielem. Autorka określiła również zestaw cech danego zadania (użyteczność, jasny cel, dobre przygotowanie zadania) , które zwiększają

gotowość do rozmowy seniora. Okazało się również iż zadanie koncentrujące się na formie wywołują mniejszą gotowość do komunikacji niż te koncentrujące się na treści. Te konkluzje mają bezpośrednie implikacje dla praktyki glottodydaktycznej. Kolejne badanie (badanie 3) potwierdza niejako niektóre z poprzednich obserwacji, tutaj przy zastosowaniu zadania typu „information gap w formie wywiadu. Dla przykładu, potwierdził się wysoki poziom gotowości komunikacyjnej studentów w pracy w parach. Dodatkowo zidentyfikowano tu również na podstawie transkrypcji wywiadów, strategie komunikacyjne stosowane w interakcji przez seniorów, ukazując dominację strategii bezpośrednich. Autorka odnosi się również do innych badań, których wyniki były podobne. Badanie 4 z kolei poświęcone jest ukazaniu relacji pomiędzy poziomem gotowości komunikacyjnej, a zadaniem polegającym na opisie wybranego obrazka i interakcji z nauczycielem po jej przedstawieniu. Ze względu na warunki epidemiczne, badanie nie mogło być przeprowadzone w formie zaplanowanej i odbyło się online, co też może stanowić niestety czynnik zakłócający. Na podstawie kwestionariusza samoceny, okazało się, że tego typu zadanie językowe podnosi chęć komunikacyjną. Również fakt, iż badani mieli czas na przygotowanie prezentacji, był istotnym elementem takiej oceny i jest to również cenna wskazówka dla nauczyciela. To również cenna wskazówka dla nauczyciela. Badania kwestionariuszowe i skale, uzupełnia badanie 5 wykorzystujące metody statystyczne. Tutaj ukazane zostało, jak kształtują się korelacje między gotowością komunikacyjną, a wybranymi zmiennymi. Zmienne zanalizowane to motywacja wewnętrzna, zadowolenie, otoczenie i bliskość/dystans nauczyciela, jak również wiek (ta ostatnia zmienna nie wydaje się zasadna, gdyż badana grupa choć nie w pełni jednorodna pod względem wieku, stanowiła grupę zbliżoną wiekowo). Próba badawcza obejmowała 79 seniorów, stanowi więc największą próbę w całym projekcie. Dzięki temu możliwe było zastosowanie statystyki i przedstawienie możliwych korelacji. W badaniu tym Autorka oparła się zarówno o tradycyjne, jak i najnowsze instrumenty badawcze zajmujące w/w czynnikami, takie jak: Intrinsic Motivation Scale (Noel et al. 2001), Classroom Environment Scale (Fraser et al. 96), Teacher Immediacy Scale (Zhang, Wetzel 2006) czy Foreign Language Enjoyment Scale (Dewaele, MacIntyre 2014). Analiza statystyczna ukazała silne korelacje między innymi pomiędzy gotowością do komunikacji i otoczeniem/kontekstem (ang. *classroom environment*) oraz zadowoleniem (ang. *FL enjoyment*). Szczególnie mocno analiza uwypukliła rolę nauczyciela. Podsumowując bardzo szczegółową dyskusję, Autorka dochodzi do wniosku, że czynniki zewnętrzne odgrywają większą rolę niż czynniki dot. samego ucznia (jego wiek, doświadczenie uczenia się). Wyniki i konkluzje z każdego z pięciu przedstawionych badań mogłyby mieć

zastosowanie w praktyce glottogeropedagogiki, jednak należy wziąć pod uwagę zakres badania (liczebność grup) i uznać, że na pewno takie badanie w małej skali ma niewątpliwą wartość dla Pani Doktorantki. Wartość przeprowadzonych badań znajdują jednak też w możliwości ich replikacji dla danego kontekstu nauczania poprzez innych badaczy i praktyków. Wiele z badań na które powołuje się p. Doktorantka, też opiera się na niewielkich grupach badanych. Należy wziąć pod uwagę to, iż jesteśmy dopiero na początku tej drogi: określenia jak uczą się seniorzy i jak można stworzyć im optymalne warunki by osiągnęli sukces i spełniły się ich oczekiwania.

Rozdział V *Findings and conclusions* (str. 210-229) obejmuje podsumowanie wniosków z badań, ocenę badania, implikacje dla praktyki glottogeropedagogiki oraz propozycje dalszych badań. Konkluzje wynikające z projektu badawczego podsumowane są w sposób spójny i dają jasny obraz co udało się p. Doktorantce zaobserwować w swoich 5 badaniach empirycznych. Autorka dokonała klasyfikacji czynników wpływających na gotowość komunikacyjną seniora w klasie, która obejmuje zarówno te, które zostały zbadane, jak i te, które uznane zostały przez Autorkę, jako mające taki potencjał (wskazanie do przyszłych badań). Tabularycznie przedstawione czynniki te obejmują: otoczenie klasowe (nauczyciel, atmosfera, grupa, zadanie, temat), czynniki językowe (poziom kompetencji językowej, kompetencję leksykalną, kompetencję strategiczną), afektywne (pozytywne i negatywne emocje, dobrostan psychiczny i fizyczny, samoocena), kognitywne (pamięć, koncentracja/uwaga) oraz czynniki demograficzne (wiek, edukacja, historia uczenia się języka/języków). W ocenie własnego projektu, p. Doktorantka jest świadoma, jego słabych punktów, odnosi się tu co bardzo ważne, do małej liczebności grup w badaniach 2-4, która stanowi jedną z moich uwag krytycznych. Uważam, iż wyniki badań przeprowadzonych, ale także doświadczenie indywidualne Autorki, upoważniają ją do przedstawienia bardziej rozbudowanych implikacji glottodydaktycznych, np. odnoszących się do wykorzystania transferu uczenia się, czy też trening uczenia się i komunikacji (strategie komunikacyjne) wprowadzony przez nauczyciela, który to okazał się być jednym z najistotniejszych czynników wpływających na gotowość komunikacyjną seniora.

Jako **podsumowanie niniejszej recenzji** rozprawy doktorskiej mgr Anny Borkowskiej przedstawię te jej aspekty, które według mnie są najistotniejsze w odniesieniu zarówno do opracowania teoretycznego, przeglądu badań, jaki badania własnego:

- Wybór tematu badawczego:
Praca poświęcona jest zagadnieniu badawczemu względnie nowemu, ale coraz bardziej istotnemu ze względu na panujące warunki demograficzne i procesy globalizacyjne, szczególnie w kontekście polskim, gdzie duża jest tradycja aktywności Uniwersytetów Trzeciego Wieku. W obecnych czasach jednym z ważnych elementów jest kształcenie językowe, a podstawy zarówno teoretyczne, jak i praktyczne organizacji tego procesu nie są wystarczająco zbadane i opisane. Ta praca jest ważnym przyczynkiem do popularyzacji tej wiedzy w zakresie teorii i poszerzenia kompetencji glottodydaktyków pracujących ze starszymi dorosłymi.
- Podbudowa teoretyczna:
Praca powstała w oparciu o niezwykle wyczerpujący dobór zarówno podstawowych (pionierskich) publikacji, jak i tych najnowszych z zakresu kształcenia seniorów, tych teoretycznych, prezentujących modele. Bardzo interesująco i wyczerpująco przedstawiony został proces starzenia się, jak i badań empirycznych ze szczególnym uwzględnieniem szerokiego opisu narzędzi badawczych stosowanych w badaniu gotowości komunikacyjnej. Uważam, iż bardzo istotne jest to, iż p. Doktorantka dostrzegła i wykorzystała również duży wkład polskich badaczy w promocji tematyki glottogeropedagogiki.
- Projekt badawczy:
Przedstawiony projekt badawczy ukazuje ogromne zaangażowanie p. Doktorantki i entuzjazm w pracy glottodydaktycznej w ramach kilku Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Dobra znajomość badanego kontekstu i potrzeb nauczanych seniorów w widoczny sposób umożliwiła Autorce wybór tematu, jak i odpowiednie ukierunkowanie badania. Możliwość bezpośredniego przełożenia poszczególnych wniosków z przeprowadzonych badań na praktykę pracy z seniorem, to bardzo istotny wkład p. Doktorantki do glottogeropedagogiki. Projekt badawczy przedstawiony w rozprawie jest również dowodem na umiejętności badawcze i znajomość narzędzi badawczych, w odpowiedni sposób adaptowanych przez p. Doktorantkę do warunków polskiej dydaktyki i grupy wiekowej. Zastosowane metody prezentują zarówno podejście jakościowe, jak i ilościowe obejmujące poprawnie zastosowaną analizę statystyczną i poprawnie wyciągnięte wnioski z zebranych danych.
- Wnioski końcowe i implikacje:

P. Doktorantce udało się poza opisowym podsumowującym komentarzem raz jeszcze, przedstawić w sposób spójny czynniki/zmienne wpływające na gotowość komunikacyjną seniora, przedstawiając je również w wersji tabularycznej. To bardzo dobrze i syntetycznie opracowany tekst.

Poza tym pozytywnym komentarzem, chciałabym też wypunktować te elementy rozprawy mgr Anny Borkowskiej, które należy wziąć pod uwagę w jej całościowej ocenie. Jednocześnie chciałabym podkreślić, iż przedstawione poniżej uwagi krytyczne nie obniżają w znaczący sposób wartości akademickiej rozprawy. Warunki zewnętrzne, a więc okres pandemiczny i ograniczenia jakie wprowadzał, w sposób znaczący wpłynęły na możliwości prowadzenia badań przez p. Doktorantkę i tym samym wymusiły konieczność adaptacji pierwotnych zamysłów badawczych. Pomimo tych trudności, pewnych oczywistych niedociągnięć można było jednak uniknąć, a projekt badawczy zoptymalizować. Pewien niedosyt i wątpliwości wzbudziły we mnie:

- Niezbyt logiczna konstrukcja rozdziału I i II (jak wspomniałam wcześniej) – zazębianie się pewnych treści w obu rozdziałach, mylący tytuł rozdziału I, tym samym trudnym jest dla czytającego zrozumienie celu tego rozdziału.
- Projekt badawczy opisujący pięć odrębnych badań, w których próby badawcze w większej części były niezbyt liczne (z wyjątkiem badania 1 i 5), co oznacza iż przedstawione badania są bardziej przykładami badania w działaniu (ang. *action research*). Tym samym wnioski z badań mogą posłużyć głównie p. Doktorantce, jako glottodydaktykowi pracującemu w tychże grupach na co dzień, bądź też stanowić przykład badań, których replikację mogliby przeprowadzić inni badacze na większą skalę. Przedstawiony projekt miałby większą wartość badawczą, gdyby udało się go zaplanować i przeprowadzić w jednej grupie badawczej.
- Rozprawa obejmuje badania zmiennych, które w sposób pozytywny wpływają na gotowość komunikacyjną seniora w klasie językowej i tym samym odnoszą się do jego potencjalnego sukcesu. Jednak wydaje mi się, że zasadnym byłoby również odnieść się w większym stopniu - chociażby w części teoretycznej do czynników negatywnych, które w dowiedziony sposób wpływają na gotowość komunikacyjną, np. lęk językowy (ang. *foreign language anxiety*). Krótki komentarz na ten temat pojawia się głównie w ostatnim rozdziale przy omawianiu wniosków z badania i propozycji na przyszłość.

- W części dotyczącej implikacji glottodydaktycznych, Autorka pominęła kilka istotnych wyników swoich badań przekładających się na praktykę glottogeropedagogiczną.

Pod względem językowym i poprawności rejestru charakterystycznego dla dyskursu akademickiego, praca napisana jest w poprawnym dyskursie akademickim, choć pojawiają się drobne błędy językowe, które jednak nie zaburzają rozumienia tekstu. Są to drobne literówki (str. 4, 65 „subdisciple”, str. 48 „Tomoaszewsak-Hołub), czasami zbyt krótkie akapity (2-3 zdaniowe), drobne błędy strukturalne, czy leksykalne (str. 229). Należałoby dopracować tytuły rozdziałów (r. I, II i IV) oraz uprościć tytuły tabel i prezentacji graficznych. Natomiast sama edycja pracy jest staranna i nie budzi zastrzeżeń.

Chciałabym podkreślić raz jeszcze, iż badania p. mgr Borkowskiej prowadzone były w trudnych warunkach ograniczeń, które w istotny sposób utrudniły p. Doktorantce ich przeprowadzenie w zaplanowany sposób. P. Doktorantka wykazała się dużą dyscypliną i siłą woli, taką jaką daje entuzjazm do badań, w tym przypadku wypływający z dużego zaangażowania w pracę nauczyciela glottodydaktyka w Uniwersytetach Trzeciego Wieku.

Podsumowując, przyjmuję przedstawioną mi do recenzji rozprawę doktorską Pani mgr Anny Borkowskiej. Stwierdzam, że praca ta spełnia wymogi stawiane ustawowo i zwyczajowo rozprawom doktorskim. Tym samym, może ona stanowić podstawę do przyznania jej Autorce stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych. W związku z powyższą oceną rozprawy doktorskiej przedstawionej przez Panią mgr Annę Borkowską, wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Prof. dr hab. Danuta Gabryś-Barker

Sosnowiec, 15.03.2022r.